

Stara Pazinska gimnazija već je cijelo stoljeće neprijeporna kula hrvatstva i važna odskočnica prema Europi.

Snježana Brbić

PAZIN U DRUGOJ POLOVINI 19. I POČETKOM 20.

STOLJEĆA: zbornik radova, Pazin 1999., str. 340

Ovaj zbornik objedinjuje radove sa znanstvenog skupa održanog u studenom 1997. god. u Pazinu prigodom 100. obljetnice pazinske Hrvatske čitaonice. Skup su organizirali Skupština udruga Matice hrvatske Istarske županije i Pučko otvoreno učilište Pazin, koji su ujedno i izdavači zbornika.

Zbornik započinje radom dr. Petra STRČIĆA: *Nacionalno-politička borba Hrvata Istre i čitaonički pokret*. Ovaj uvodni rad oslikava društveno-povijesne okolnosti u kojima su osnivane i djelovale hrvatske čitaonice na cijelom hrvatskom prostoru, osobito one istarske. Nemoguće je djelatnost čitaoničkih udruga, kako ih sam autor naziva, promatrati odvojeno od složenih političkih, nacionalnih, socijalnih, gospodarskih i inih previranja u jednom burnom vremenu buđenja nacionalne svijesti i oblikovanja nacionalnog identiteta.

Osnivanje čitaonica, njihovo širenje, plan djelovanja usmjereni su prema jednom osnovnom cilju, a to je buđenje i jačanje nacionalne svijesti, kao osnovnog načina borbe protiv intenzivne talijanizacije, te je shodno tome osnovni zadatak, odnosno djelatnost čitaonica upoznavanje puka s kulturno-nacionalnim vrednotama hrvatskog naroda u Istri.

Drugi je rad: *Prilog povijesti mjesne općine Pazin krajem 19. i početkom 20. stoljeća* Dražena VLAHOVA. Autor ukazuje na jedno razdoblje djelovanja mjesne općine Pazin, gdje se kroz borbu za očuvanje jedinstvenog općinskog područja ogleda borba protiv onemogućavanja Hrvata u procesu nacionalnog osvješćivanja.

Očuvanje cjelovitosti mjesne općine Pazin imalo je dalekosežne pozitivne posljedice, što je tijekom nacionalnog sazrijevanja omogućilo i napredak obrazovanja, kulture, gospodarstva, te općenito svekoliki boljitak hrvatskog puka u Istri.

Na drugi način vezan za mjesnu općinu Pazin je i rad Galiana LABINJANA: *Dr. Šime Kurelić – glavar mjesne općine Pazin od 1898. do 1918. godine.*

U radu su prikazani život i djelovanje dr. Šime Kurelića, ne samo kao glavara mjesne općine Pazin, već kroz niz različitih aktivnosti, uvijek temeljenih na osnovnoj niti afirmacije hrvatstva, hrvatskog jezika i kulture. Bio je na čelu brojnih hrvatskih društava u Pazinu, a osobitu brigu poklanjao je Hrvatskoj čitaonici kojoj je bio predsjednikom od 1897. do 1902. godine. Njegovo značenje prelazi okvire Pazina, jer mu je njegova iznimna aktivnost u društvenom i političkom životu grada kao i prisutnost u brojnim kulturno-prosvjetnim i političkim zbivanjima šireg značenja, osigurala značajno mjesto u hrvatskom narodnom preporodu u Istri.

O graditeljskom razvoju Pazina piše Radovan VLAKETIĆ u radu: *Izgradnja Pazina u 19. stoljeću.*

Autor daje pregled razvitka grada Pazina u drugoj polovini 19. st. pa do 1900.–1914. g. Dat je povijesni prikaz razvitka grada, koji se širio od Kaštele nad Jamom, gdje je nekad bila jezgra grada, prema župnoj crkvi Sv. Nikole, trgovačkom i obrtničkom dijelu tadašnjeg Pazina.

Današnji izgled grad je u najvećoj mjeri dobio graditeljskim zahvatima poduzetim oko 1900. kada su izgrađene impozantne javne zgrade (općina, gimnazija, konvikt, trgovi, uključujući i novi središnji trg). Porastom broja stanovnika izmijenio se i identitet Pazina, koji je od malenog gradića iz 1820. nekih tridesetak godina kasnije imao dvostruko veći broj stanovnika, a već su nastale i neke građevine koje su stvorile kasniji općepoznati izgled grada.

Radom je ukazano na potrebu kvalitetnog vrednovanja i ovog dijela povijesne ostavštine, koja premda bez vrhunskih ostvarenja zaslužuje odgovarajuću valorizaciju.

Giovanni D'ALESSIO u svom izvornom znanstvenom radu *Nacionalna društva i politička borba u Pazinu krajem Habsburške vladavine* osvjetlio je intenzivan sukob hrvatske i talijanske nacionalne zajednice, koji se odvijao prvenstveno preko različitih udruga, koje su osnivane s obje strane, a s ciljem što većeg potenciranja vlastite nacionalne pripadnosti.

Smjena stoljeća na političku pozornicu izbacila je novi "hrvatski element", koji se naglo homogenizirao krajem 19. st. te postao politička "zapreka" i snaga koja se više nije mogla ignorirati.

Rivalstvo između hrvatske i talijanske nacionalne zajednice snažno je izraženo potrebom dokazivanja nacionalne prevlasti i jedne i druge zajednice, a izražavano je i novim metodama, modernijim i radikalnijim, te svakako primjerenijim duhu novog, modernijeg "demokratičnijeg" vremena. Osnovan je čitav niz i hrvatskih i talijanskih društava, koja gotovo sva redom imaju nacionalni predznak.

U dodatku je priložen i popis članova uprava hrvatskih i talijanskih društava u Pazinu.

Središnji rad je onaj dr. Branimira CRLJENKA: *Hrvatska čitaonica u Pazinu*. Složene povijesne okolnosti nikad nisu bile sklone većinskom hrvatskom (slovenskom) puku. Izoliran od burnih nacionalnih i kulturnih previranja koja su potresala Europu, kulturno-nacionalni preporod u Istri počeo se manifestirati otvaranjem niza čitaonica, ali i drugih oblika nacionalnog udruživanja, s ciljem izražavanja nacionalnog identiteta. Osnivaju se hrvatske čitaonice diljem Istre, a Pazin koji je i zemljopisno središte Istre, postaje to i u svakom drugom pogledu djelovanjem brojnih udruga i ustanova, kojima su Hrvati obznanjivali svoju stoljetnu, ali uvijek negiranu i potčinjavanu opstojnost u ovim krajevima.

Političkim promjenama nakon izbora 1887. g. kada pazinska općina dolazi u hrvatske ruke, ostvaruju se uvjeti da i Hrvati konačno dobiju svoju stožernu kulturnu instituciju za kojom su već odavno vapili.

Namjesništvo u Trstu odobrilo je 1897. *Pravila Hrvatske čitaonice u Pazinu*, koja je 29. kolovoza 1897. i počela djelovati.

Za svoga djelovanja Čitaonica je postala pravo žarište kulturno-političkog preporoda Hrvata u čiji rad su bile uključene sve istaknute ličnosti u gradu. Potpora je dolazila i od Velike državne gimnazije, čiji su profesori humanim radom i zalaganjem potpomagali napredak hrvatskog puka.

Čitaonica je zapravo poslužila kao platforma ne samo za raznovrsna kulturna zbivanja, već se preko nje promišljalo i djelovalo i na drugim planovima (gospodarskom, socijalnom, te svakako političkom).

Redom su otvarane brojne čitaonice u narodnim domovima po čitavoj Istri s kojima pazinska Čitaonica tijesno surađuje.

Dolazak talijanske uprave nakon I. svjetskog rata značio je prekid djelovanja svih hrvatskih institucija, ali je ipak bilo nemoguće poništiti sva pozitivna postignuća ostvarena kroz dvadesetak godina njihova aktivnog djelovanja.

U radu Ivana GRAHA: *Josip Grašić (1863.–1949.)* dat je životopis ovog svećenika, koji je dao značajan doprinos jačanju hrvatskog duha i samosvijesti. Svećeničko djelovanje poslužilo je kao osnova za širenje ideje hrvatstva, a svestrano zalaganje u tom pravcu urodilo je i brojnim aktivnostima, osobito u Bermu gdje je bio dugogodišnji župnik. Svojim svestranim djelovanjem kroz cijeli je životni vijek ostao dosljedan idejama i idealima koje je kao "narodni buditelj" nosio u sebi od svoje mladosti.

Mr. Božo JAKOVLJEVIĆ u radu *Školstvo Pazinštine u glasilima učiteljskih društava* osvrće se na djelovanje učiteljskih društava i njihovih glasila.

U procesu nacionalnog buđenja neminovno je i školstvo moralo igrati značajnu ulogu. U tom smislu i s tim ciljem osnivaju se učiteljska društva koja izdaju i svoja glasila, pa je 1897. osnovano Hrvatsko slovensko učiteljsko društvo "Narodna prosvjeta" sa sjedištem u Pazinu, koje izdaje svoj list pod istim nazivom. Istupanjem dijela članstva iz "Narodne prosvjete" pod utjecajem katoličke struje iz Gorice i Trsta, osniva se još jedno učiteljsko društvo, "Hrvatska škola", koja također izdaje istoimeni mjesečnik za prosvjetu, školstvo i književnost od 1912. g.

Oba glasila okupljala su stručnjake različitih profila, te su objavljivala radove različite tematike, tako da *Narodnu prosvjetu* možemo na neki način smatrati i prvim književnim časopisom u Istri.

Autor daje i pregled povijesti školstva Pazinštine donoseći kratke sadržaje članaka iz *Narodne prosvjete* 1906.–1912. i *Hrvatske škole* 1912.–1914. koji obrađuju tematiku školstva.

Hrvatska osnovna škola u Pazinu na prijelazu stoljeća rad je Ante CUKROVA. Povijest školstva na prostoru Pazinštine ne razlikuje se bitno od sudbine školstva u drugim krajevima Istre. Put do otvaranja bilo koje hrvatske škole u Istri uvijek je bio težak.

U Pazinu je 1817. g. otvorena prva muška trivijalna škola na njemačkom jeziku.

Borba za otvaranje škole na hrvatskom jeziku počela se voditi od 1876. g. Upućivani su zahtjevi, molbe, požurnice, ali odgovora nije bilo. Tek je Zemaljsko školsko vijeće u Trstu dekretom br. 1296 od 3. prosinca 1889. konačno dozvolilo formiranje dvorazredne pučke škole na hrvatskom kao nastavnom jeziku. Od 1906./1907. škola je prerasla u četverorazrednicu, te je kao mješovita dočekala I. svj. rat.

Antun Kalac – hrvatski narodni preporoditelj i pjesnik rad je prof. dr. Mirjane STRČIĆ. Osvrtom na život i rad ovog istaknutog hrvatskog preporoditelja-pjesnika dat je prikaz stanja u hrvatskoj književnoj preporodnoj epohi u Istri.

Antun Kalac ne samo da je našao svoje mjesto u preporodnim strujama u Istri, već je bio pjesnički nositelj tih strujanja. Radovi mu kontinuirano izlaze u listu *Naša sloga* od 1873. te kasnije i u drugim hrvatskim istarskim glasilima. U *Pučkom prijatelju* u nastavcima mu izlazi roman *Siromašni vjernici*.

Služivši čitav život preporodnoj ideji oslobođenja Hrvata, pomažući duh hrvatskog otpora, svakako je zaslužio, po mišljenju autorice, potpunu revalorizaciju svog stvaralaštva ne samo kao hrvatski i istarski preporodni pjesnik, već kao pjesnik jedne epohe hrvatske književnosti općenito.

Mons. Josip PAVLIŠIĆ autor je rada *Mons. Stjepan Kroppek*. Stjepan Kroppek župnikom je u Starom Pazinu od 1892. Za vrijeme njegova službovanja obavljani su graditeljski radovi na obnovi i proširenju župne crkve Sv. Jurja 1894., sagrađeno je novo groblje 1904., obnovljena kapelica Sv. Antuna Opata i crkve Sv. Lucije. Vodio je i župnu kroniku, a kao svećenik, veoma omiljen među župljanima vršio je službu na hrvatskom jeziku.

Prikaz života i rada Saše Šantela dao je Josip ŠIKLIĆ svojim radom pod nazivom *Saša Šantel – profesor i kulturni djelatnik u Pazinu od 1907. do 1918. godine*.

Saša Šantel svestran je umjetnik, slikar, skladatelj, glazbeni i likovni pedagog, pokretač i organizator likovnih i glazbenih manifestacija. Tako svestrana ličnost zacijelo bi i u kulturnim krugovima mnogo većih sredina ostavila svoj pečat, pa se ni ne treba pitati što je Šantel značio za kulturni život Pazina.

Na Hrvatskoj gimnaziji u Pazinu predavao je u vremenu od 1907.–1918., sve do njenog zatvaranja od talijanskih okupacijskih vlasti. Iz Učiteljske škole u Koprnu, gdje se susreo s Vladimirom Nazorom, premješten je u Pazinsku gimnaziju kao suplent (profesor-vježbenik), a od šk. g. 1908./1909. postao je stalni profesor. U pazinskoj fazi njegova djelovanja nastale su iznimne ilustracije Nazorova *Velog Jože*, zatim *Divić grad*, *Ulaz u pazinsko groblje*, što je i prvi trobojni drvorez u nas. Tu su nastale i neke njegove kompozicije među kojima se ističe kantata *Slava Dobrili*. Značajan je njegov doprinos u pripremama i organizaciji "Prve hrvatske umjetničke izložbe" u Pazinu 1913. Zahuktala kulturna zbivanja, pa tako i djelovanje

Saše Šantela, prekinuta su naglo talijanskom okupacijom, a njegovo stvaralaštvo ostaje trajan prilog kulturnoj ostavštini Istre.

Mr. Marija RIMAN autorica je rada: *Što znamo o skladatelju istarske himne.*

Djelatnost Matka Brajše Rašana višestruko je značajna – ne samo da je u preporodnoj eri skladao prigodne budnice, koračnice, domoljubne pjesme koje su se udomaćile u duši istarskog čovjeka nego su one i daleko nadišle okvire određenog povijesnog i političkog trenutka i ostale i postale trajnim glazbenim nasljeđem Istre i Hrvatske.

Krasna zemljo, Istro mila, Predobri Bože, Hrvatska majko, Pazin gradu, Istrani braćo, Domovini, neke su od najpoznatijih domoljubnih skladba.

Istražujući arhivsko gradivo autorica je nailazila na dosad nepoznate Brajšine skladbe, te upozorila na mogućnost pronalaženja još i drugih njegovih skladba, što pokazuje da, koliko god bilo poznato njegovo djelo, ono traži i daljnja istraživanja.

Potpuno drukčijom tematikom bavi se mr. Željko KLAIĆ u svom radu: *Prilog proučavanju hrvatskih kreditnih zadruga i ostalih zadružnih organizacija u nekadašnjem pazinskom kapetanatu (kraj 19. i početak 20. st.).*

Borba za nacionalno i političko oslobađanje hrvatskog puka u Istri i primorskih Slovenaca na kraju 19. i početkom 20. st. nemoguća je bez gospodarskog oslobađanja.

Prezaduženi, siromašni, napaćeni hrvatski seljaci ovisili su o talijanskim veleposjednicima, bankarima, trgovcima i lihvarima. Stoga se javlja ideja osnivanja raznih gospodarskih društava, štedionica, kreditnih zadruga (tzv. posujilnica).

Najbrojnije su kreditne zadruge. Autor se opširnije osvrće na rad takvih zadruga u Tinjanu, Bermu, Lindaru, Boljunu, Kršanu. Osnivane su i produktivno-prodajne zadruge, npr. mljekarske zadruge u Bermu i Lindaru, pa gospodarska društva kao što je bilo ono u Pazinu.

Najznačajnija osoba za podizanje i razvoj razgranate mreže tih društava bio je Matko Laginja.

Rad Stipana TROGRIĆA posvećen je temi: *Pazin i Pazinština središte i žarište hrvatskog katoličkog pokreta u Istri.* U prijelomnom razdoblju smjene 19. na 20. st. u strujanjima oslobađanja od najrazličitijih stega i borbi za ostvarenje nacionalnih, političkih, gospodarskih, kulturnih i svih ostalih prava i sloboda koja pripadaju svakom narodu, javila se i jaka potreba preispitivanja tradicionalnih vrednota, pa u sklopu toga i onih vjerskih – ka-

toličkih. Tako je došlo do suprotstavljanja kršćansko-socijalne struje i one liberalne.

Od 1911. do 1914. na Pazinštini su osnovana brojna katolička omladinska društva. Pazin je u to doba i sjedište *Pučkog prijatelja*, katolički orijentiranog lista. Poprište sukoba bila je i Hrvatska gimnazija u Pazinu, gdje su se jasno podijelili i profesori i đaci. Katolička grupa đaka okupljala se oko "Đačkog kluba u Pazinu", a liberalna oko u početku tajnog društva "Učka", kasnije legalnog pod nazivom "Naprijed".

Sukob se ispoljio i oko izgradnje đačkog doma "Đačko pitomište Dobrila – Feretić", koji bi vodili austrijski salezijanci uz uvjet poznavanja hrvatskog jezika.

Početak I. svjetskog rata donosi i naglo gašenje omladinskih društava, pa tako i HKP-a.

Javnozdravstveni sadržaji na stranicama zapisnika sjednica Zastupstva mjesne općine Pazin 1889.–1903. rad je dr. Stelle FATOVIĆ-FERENČIĆ.

Različita povijesna strujanja koja su obuhvatila sva životna područja nisu mimoišla ni sustav zdravstvene skrbi i zaštite.

Analizirajući zapisnike sjednica Zastupstva mjesne općine Pazin 1889.–1903. od javnozdravstvenih tema najčešće susrećemo pitanja imenovanja i plaća općinskih liječnika i primalja, te preventivne i higijensko-epidemiološke odredbe u sklopu protuepidemijskih zaštitnih mjera.

Donosi se cjelovit tekst "Zdravstvenog reda za mjestnu općinu Pazin" odobrenog 1900. g. od strane općinskog zastupstva, u kojemu je, u sedam točaka, pozornost usmjerena provedbi sanitarno-higijenskih propisa i mjera sanitarno-higijenskog nadzora.

Ova raščlamba autorici je poslužila kao svojevrsan mali model na kojem je moguće uočiti javnozdravstvena nastojanja i razinu zdravstvene prosvijećenosti na prijelazu stoljeća.

Završni je rad Davora ŠIŠOVIĆA: *Jules Verne i Pazinska jama*. Autor se osvrnuo na možda nedovoljno poznatu činjenicu da je čuveni pisac Jules Verne jednu epizodu svog romana *Mathias Sandorf* vezao uz Pazinsku jamu i Kaštel. Autor smatra da bi tu činjenicu trebalo uvrstiti u sastavnice identiteta i ugleda grada Pazina.

Zbornik je objedinio tematski raznovrsne radove, koji su se na različite načine dotakli jednog razdoblja u životu prvenstveno grada Pazina, ali i nje-

gove okolice. Objavljivanje ove prigodne knjige pozitivan je doprinos trajnom očuvanju predočenih "sjećanja" na jedan Pazin iz ne tako davne prošlosti. Šarolikost tema prikazanih u radovima, te različiti autorski pristupi čine ovu knjigu vrijednim doprinosom povijesnoj znanosti s jedne strane, a s druge zanimljivim štivom dostupnim široj javnosti.

Jasna Mrkonjić

ZBORNİK OPĆINE LUPOGLAV '99., Lupoglav 1999., str. 205

Zbornik općine Lupoglav '99. obuhvaća radove sa skupova o povijesti Lupoglava, odnosno njegova područja, održanih 1997. i 1998. godine. Tiškanje ovog Zbornika logičan je slijed objavljivanja radova s prva tri skupa održana 1994., 1995. i 1996. godine u zborniku koji nosi naslov *Zbornik '97.* Skupovi se, naime, održavaju svake godine od 1994. naovamo, pod nazivom "Susret s baštinom". Izdavači su Poglavarstvo općine Lupoglav i "Josip Turčinović" d.o.o. iz Pazina.

Prvi je rad mr. Daniele JURičIĆ-ČARGO: *Gospodarsko stanje lupoglavskog posjeda u 16. stoljeću.* Ovaj rad zapravo je tekst iz njene knjige *Gospodarski razvoj lupoglavskoga gospostva v 16. stoletju v luči urbarjev in urbarijalnih zapisov 1523 – 1573 (z objavo urbarjev iz let 1523. in 1573.)*

Knjiga je objavljena 1999. g. u izdanju Arhiva Republike Slovenije.

Autorica polazi od činjenice da je u Arhivu R. Slovenije pohranjeno mnogo neistraženog, ili nedovoljno istraženog arhivskog gradiva, gdje spada i jedan dio gradiva nastalog na području Istre.

Tema knjige – rada je Urbar iz 1523. odnosno njegova reformirana verzija iz 1573. Rad donosi iscrpne podatke o uvjetima života na području Lupoglavske gospoštije. Potanko su opisane povijesne okolnosti nastanka kaštela, njegovo stanje, život stanovništva organiziranog u kmetskim zajednicama – komunama, te njihove najrazličitije obveze prema gospodari-ma. Urbar je i ranije bio poznat povjesničarima, ali ga oni nisu podrobnije obrađivali. U rad su utkani iscrpni podaci iz Urbara tako da detaljno upoznajemo stanje ove gospoštije što pomaže u stvaranju predodžbe o životu u Istri u to doba, obilježenom migracijama stanovništva s juga, bijegom pred Turcima, gladnim godinama, ratovima, bolestima..., te na njoj o-